

APLICACIONS DIDÀCTIQUES DEL HIP HOP EN L'ENSENYAMENT DE LA POESIA A L'ESO I

RESUM

L'article proposa la utilització d'una referència cultural propera als interessos dels alumnes, en aquest cas el hip hop, amb l'objectiu que l'alumnat assolisca els conceptes bàsics de la mètrica, la prosòdia i les figures retòriques pròpies de la poesia. A més de defensar la identificació entre poesia i hip hop, l'article explora les diferents aplicacions didàctiques que presenta la sinergia entre ambdós conceptes i fa un recull de les iniciatives més interessants que s'han dut a terme durant els darrers anys. El present article es completarà amb una segona part on es realitza una proposta didàctica concreta dins l'àmbit de l'ESO.

Paraules clau: hip hop, poesia, mètrica, aula

1. INTRODUCCIÓ

“Ajuda! Com puc escriure un rap? Mètrica, lírica i tot això...”

Pregunta formulada dins el fòrum yahoo-respostes

Aquest clam desesperat pertany a un adolescent enfangat en la creació d'una lletra per “rapejar”. L'ha realitzat a un fòrum d'internet i tan sols és un missatge entre els milers que s'hi produeixen cada dia demanant ajuda. Quin és el misteri? Quina és la màgia, la química? Quin l'encanteri que fa que les paraules tinguin ritme i sonen tan bé? Una simple recerca a google, de dues paraules o expressions combinades, “hip hop” i “mètrica”, produeix un milió tres-cents seixanta mil resultats, i si combinem els termes “poesia” i “hip hop”, l'explorador en troba vora trenta-tres milions de referències. Els joves, ací i ara, reflexionen sobre la mètrica i es consideren “rap-sodes”, ingressen en “tallers de lírica” per tal de millorar les seues composicions, i s'obsedeixen per la rima i l'assoliment de nou vocabulari fins el punt que algun d'ells (i cal insistir, només alguns d'ells) aconseguen textos de certa volada que poden resistir qualsevol comparació amb les obres d'alguns poetes actuals publicats i reconeguts. I paral·lelament, desaprofitant incomprensiblement tota aquest cabdal motivador, la poesia desapareix a poc a poc de l'aula, i sobretot dels plans de lectura en tot l'ensenyament obligatori, pel fet que ha esdevingut un contingut incòmode per

als docents i per als alumnes. Tanmateix, la mètrica és ineludible al batxiller per tal de realitzar comentaris de textos lírics, i és en aquest nivell que totes les mancances arrossegades es posen de manifest. En paraules de Linares Bayo, *“la mètrica, com és ben palés, no es troba entre els principals objectes d'estudi de la llengua en l'actualitat, ni tampoc de pràctica comuna en les aules docents de les nostres escoles i dels nostres instituts. No es tracta d'una tasca agraïda(...) Moltes vegades la mètrica ni tan sols és abordada per part del professorat, que atorga preeminència total a altres aspectes de la llengua: l'ortografia, la gramàtica, la sintaxi, les tipologies textuais... no sempre però per manca d'interés”* (Linares 2009).

Com bé apunta Linares Bayo, potser la manca d'interés del professorat no siga la raó que explica el retrocés de la lírica a les aules. Probablement aquest abandó progressiu de la poesia té la seua explicació en el rebuig, per part dels alumnes, dels cànons poètics que formen part del currículum i no en el seu interés per la poesia en general. No debades, la pulsio lírica es manifesta amb una intensitat especial durant l'adolescència, com ho demostraria un simple colp d'ull a les agendes de molts alumnes de secundària. És en aquest sentit, que el hip hop pot esdevindre un excel·lent pont que ens permeta acurtar la distància entre dos móns.

2 Per què el rap és poesia?

Any rere any, la candidatura renovada de Bob Dylan al premi Nobel ens recorda que les fronteres entre música i literatura són ben confuses. També ho són les que separen la cultura oficial i la contracultura, com ha quedat palés amb la concessió del premi Cervantes 2011 a Nicanor Parra, creador de l'anomenada “antipoesia” i, si encara volem anar més enllà, es podrien discutir obertament les fronteres, potser ja completament superades, entre narrativa i lírica.

Malgrat tot, apropar-se al hip hop des de l'àmbit acadèmic, i més encara, identificar-lo amb la poesia d'autors consagrats, pot semblar un exercici agosarat o, si més no, molt controvertit, tot i que és la tesi que defensa aquest article. Entre les veus que poden donar suport a aquesta consideració del hip hop, ben poques d'altra banda, cal destacar la de l'hispanista Enrique Santos Unamuno. En la conferència intitulada “El resurgir de la rima: los poetas románicos del rap”, impartida el 2001 a la Universitat de Milà al si del XIX Congrés de la Associazione Ispanisti Italiani (AISPI), Santos Unamuno fa una de les primeres defenses teòriques de la consideració del hip hop com a poesia dins l'àmbit de l'Estat espanyol, argumentant que *“abogar por la apertura y la remodelación de los cánones, abordarlos desde un punto de vista*

histórico, sustituyendo la verticalidad jerárquica por geometrías más fluidas, no significa forzosamente sustituir a los clásicos sino dar derecho de ciudadanía a otras voces. (Santos 2001).

Santos Unamuno reivindica, a més, la figura del M.C. (mestre de cerimònies en anglés, terme aplicat als vocalistes de hip hop) com a poeta, amb consciència artística de la seua pròpia obra, amb aquestes paraules: *“Quien es capaz de recitar respetando el tempo y el ritmo, desgranando conceptos y metáforas (algunas de ellas sorprendentes) a una velocidad vertiginosa, no puede sino considerarse un verdadero poeta, un juglar de nuestros tiempos. En efecto, el orgullo y la satisfacción por la propia habilidad y capacidad lingüística está muy presente en la obra del rapper”* (Santos 2001).

Fóra massa complicat analitzar amb detall en l'àmbit d'aquest article, les particularitats que presenta el hip hop quant a mètrica o rima, però sí que cal apuntar que els esquemes americans d'accentuació regular a partir de monosíl·labs, tan propis de l'anglès, ha canviat en el seu viatge cap a Europa. De fet, després de moltes recerques de solucions estètiques, s'han adaptat a cada llengua, produint l'assoliment d'aquest ritme marcat i constant propi del rap, a través d'altres solucions específiques, algunes de les quals són alienes a la poesia acadèmica, com ara la rima amb paraules esdrúixoles. En qualsevol cas, i Santos Unamuno ho deixa ben clar, el llenguatge especialitzat de la lírica s'adapta generalment a aquest moviment musical, de manera que es pot parlar de versos isocrònics, cesura o peus en l'anàlisi de les seues composicions.

Pel que fa als recursos retòrics, disposem d'un interessant article que els analitza en profunditat a través de les lletres d'un dels grups més reconeguts del hip hop espanyol. Es tracta de “La retórica del rap. Análisis de las figuras retóricas en las letras de Violadores del Verso”, escrit per Basilio Pujante Cascales, de la Universitat de Múrcia. En aquest article, Pujante Cascales descriu, en primer lloc, la importància de les figures fonològiques dins el hip hop, atés que parlem de composicions destinades a ser cantades sobre una base rítmica i que, per tant, persegueixen, sobretot, la consecució de l'eufonia amb un gran ventall de figures sobre les quals destaca la de l'al·literació, a més per descomptat, d'altres figures relacionades amb la rima, com ara la diàstole, la variació de l'accent d'una paraula final del vers, tan típica del hip hop. No obstant, i ens trobem davant d'una constant, al món del hip hop un concepte com “eufonia” rep un nom específic i d'abast més ample, ja que inclou matisos com ara el timbre i el volum de la veu, a més de fer referència al talent o

l'habilitat de cada M.C.. Ens referim a l'anomenat "flow" ("flux"), que s'utilitza per referir-se als ritmes creats mitjançant les paraules per sobre del "beat" (ritme), així com la interacció de l'esquema de rimes cantades amb el ritme de fons. La capacitat o talent per jugar de manera harmoniosa amb aquests elements, com hem dit adés, també rep el nom de "flow".

Quant a les figures gramaticals, tenen com a finalitat canviar les estructures sintàctiques per aconseguir un millor "flow", estructurar millor el text o mostrar les habilitats del M.C. Arribats a aquest punt, l'article de Pujante Cascales mostra un gran catàleg de recursos que van des de l'anàfora fins el calambur. De la mateixa manera trobem abundosa documentació de figures semàntiques i l'autor introdueix, a més, la referència a les figures pragmàtiques, atés que al hip hop es produeix una constant apel·lació del M.C. a l'oient i inclou sovint diàlegs i reproducció de situacions comunicatives d'allò més variades.

Tot i que es podria desenvolupar molt més aquesta idea, l'anàlisi del hip hop ens presenta un gran ventall d'elements compartits amb el que considerem acadèmicament poesia.

3 El Hip Hop a l'assignatura de català.

Una vegada hem establert que el hip hop pot ser considerat una manifestació lírica, això sí, amb no poques característiques específiques, cal situar-la dins l'àmbit de la literatura popular, generalment vehiculada a través de l'oralitat. En aquest sentit, autors com García Canclini, citat per Santos Unamuno, dibuixa una clara línia temporal que uneix el hip hop, com a fenomen de cultura de masses importat dels Estats Units, amb una tradició oral pròpia arrelada dins la nostra cultura popular i bandejada sistemàticament des dels àmbits acadèmics. Aquest substrat explicaria la ràpida adaptació del hip hop a la nostra realitat social i cultural o, si més no, en constituïria un dels factors fonamentals: *"...la pervivència, en la cultura europea, de una sed de oralidad que la modernidad "literaria" había reprimido duramente, recluyéndola en los segundos términos de parejas tan poco inocentes como son alto/bajo, culto/popular, escrito/oral, literario/paraliterario, artístico/banal, síntomas de lo que alguien ha denominado gráficamente una "concepción hojaldrada del mundo de la cultura"* (GARCÍA CANCLINI, 1990: 14).

Per acabar de reblar aquesta relació entre tradició i modernitat imaginem dos "versadors" valencians improvisant rimes sobre una música predefinida en una pugna dialèctica enmarcada dins el cant d'estil. Les semblances entre aquesta manifestació

de la cultura tradicional i una batalla on dos MC es desafien a fer rimes sobre una música igualment prestablerta són evidents. Tanmateix podem seguir aquesta “sed de oralidad” a través dels segles per tal de buscar factors en comú entre el hip hop i la nostra tradició, partint des del principi, des del naixement de la nostra llengua. Santos Unamuno no aprofundeix massa en la consideració del MC com a “juglar de nuestros tiempos”, però en qualsevol cas no és una definició triada a l'atzar per motius estètics o romàntics. Tot seguit intentarem desenvolupar-la, ni que siga a mena d'esbós, per fer veure que el hip hop manté paral·lismes amb la poesia de caràcter oral començant per l'obra dels trobadors i joglars integrats dins la lírica provençal dels segles XII i XIII . Entre aquestos paral·lismes podem destacar:

-La lírica trobadoresca naix com un divertiment cortesà no exempt de certa aurèola de banalitat. De fet, els trobadors tampoc no eren considerats poetes al seu temps, ja que aquest nom quedava reservat a aquells que componien en llatí.

-En ambdós casos estem davant de composicions concebudes per ser cantades amb l'acompanyament d'una música que, generalment, crea també l'autor del text.

-La interacció, tan característica del hip hop (al·lusions al públic, reptes o diàlegs entre dos o més M.C., obres col·lectives, etc.) troba el seu reflex en la poesia trobadoresca, especialment en alguns gèneres, com ara el debat entre poetes o joc partit, i el sirventés, poema d'atac personal que aportava una vessant combativa de desafiament molt pròpia de les relacions entre els M.C. El paral·lisme és més intens si fem esment de nou a les batalles, on diferents “rappers” s'enfronten desafiant-se a una competició d'atac a través de l'enginy. Comparar aquestes batalles amb un sirventés de Guillem de Berguedà és un exercici ben sorprenent.

-L'obsessió per la forma i per la manifestació del virtuosisme que, en el cas dels trobadors, va acabar constituint l'anomenat “trobar clus” està molt present en el competitiu món del hip hop.

A tot plegat cal afegir, a més, el fet que la identificació entre hip hop i la literatura popular assoleix una especial significació dins l'assignatura de valencià. De fet, a les acaballes del segle XV, els usos literaris de la llengua entren en un declivi progressiu que deixa completament erms el conreu d'alguns gèneres, especialment la narrativa, però també la poesia. A partir d'aquest moment, en la mal anomenada Decadència, el pes de la producció literària de la nostra llengua recaurà, de manera quasi exclusiva, en la literatura popular que es transmet de manera oral mitjançant

textos que són concebuts, majoritàriament, per ser cantats i dels quals se'n sol conservar cap representació escrita amb voluntat de pervivència artística, sinó com a simple instrument per a la recreació d'un ritus popular. És el cas dels goigs, les nades, les auques, les cançons de pandero o de lladres de camí ral, el teatre religiós com les representacions de "El cant de la Sibila" i "El Misteri d'Elx" o també les rondalles. Heus ací la pervivència d'una sed d'oralitat en la nostra tradició a la qual ja hem fet referència (García Canclini, 1990: 14), un tipus de literatura apegada a la realitat i amb un component lleu però present de temàtica social (oficis, costums, proverbis), una literatura oral, generalment musicada i sortosament acceptada dins el currículum per tal de cobrir l'absència de la literatura culta durant la Decadència, atés que la majoria d'escriptors optaven irremeiablement pel castellà. Comptat i debatut, de la mateixa manera que Ausiàs March i les cançons de pandero conviuen als nostres llibres de text sense generar cap problema de consciència, podem fer servir el grup valencià "Rapsodes" rapejant una versió adaptada de "Veles e vents" a París, curiosament en unes jornades de poesia catalana, per demostrar que cinc segles després els poemes de March continuen tenint "flow". De segur que els alumnes descobreixen una nova mirada sobre els clàssics, més encara quan Rapsodes combina el poema amb la imitació dels vents i amb una demostració de "beatboxing", o sorolls rítmics realitzats amb la boca.

Potser el vídeo aln qual ens referim no té la qualitat adequada. Potser estem davant d'una actuació un tant improvisada. Per descomptat, no disposem de tant de material sobre els clàssics com el que ens ofereix Raimon, qui prou feina ha fet en quest sentit, però potser també són els propis alumnes qui han d'estirar dels clàssics cap a la modernitat. Per tal d'aconseguir-ho només cal que reciten un poema sobre una base rítmica, usant un micròfon i un ordinador, com comprovarem en un proper article, on exposarem una unitat didàctica centrada en el hip hop i la poesia.

4. Grups de hip hop en català a les comarques valencianes: un tast.

Actualment el grup de hip hop en valencià més destacat és **Rapsodes**, provinents del "Camp de Túria" i format per Andreu Laguarda (*Menjatallarins*), Ivàn Almero (*Kapoll*), Mireia Vives i David de Matias (*Dr. Nitrofoska* (DJ)). El seu tarannà reivindicatiu, satíric i festiu continua present a les seues composicions, però amb el temps han produït lletres de més qualitat, i en qualsevol cas, molt acostades a la sensibilitat d'un alumne de l'ESO:

La vida és un misteri, jo ja no done crèdit

*Pensava que amb el temps m'aprendria el temari
Però, que va !! Estic més perdut que carracuca
La vida és bruta i confusa, i ai ai ai ai m'esmussa*

*Els meus problemes ja sé que son universals
Però les solucions pareixen no ser-ho tant
Jo tracte de buscar un poc més de consistència
Però ma innocència no me deixa, soc gandul per excel·lència*

*A que coi jugues? Hedonisme contra enteresa
És la teua puta vida i sembla que ni t'interessa
Quant vols aprendre? Però t'ofusques
Quant tens per perdre? I ni et preocupes*

Implicats amb el seu entorn, impulsors i col·laboradors de moltes activitats culturals, durant el darrer any aquest grup s'ha transformat en una nova formació, “Vol de núvol”, amb la qual han publicat l'àudio-llibre “En Ric Rap Rondalles” (Edicions del Bullent, 2011) , on redescobreixen l'obra de l'escriptor de Castalla en clau de rap, un disc amb evidents aplicacions didàctiques, on la nostra cultura popular va de la mà del hip hop, i que està especialment recomanat per a l'etapa de Primària.

“Ender”, també provinent del Camp de Túria, és un altre pilar fonamental del hip hop valencià des que l'any 2010 va publicar el seu primer treball, “Transgressió

verbal". Potser més reflexiu i intimista que els seus paisans, sense perdre la càrrega reivindicativa, Ender ha fet passar el hip hop pel sedàs del Jazz, el Blues, el Funk, el Rock i l'Electrònica amb una indubtable elegància.

*Flotant sobre les ones del mar, imagine,
veig la vida passar com si fos un curt de cine
I m'encamine, cap a un futur sense ambicions
On la lluita per ser tu fa que perdes les passions*

Pel que fa al panorama del rap català, els representants més destacats són "At Versaris", "El Nota" o "La Tecnika", tots ells inclosos en "Hip-Hop.cat", el disc de recopilació del hip hop català realitzat per la revista "Enderrock" l'any 2009, i que representava la fotografia fixa d'un moviment en expansió.

5. Com podem aprofitar tot açò? Idees i experiències.

Tot i que no és l'objectiu principal d'aquest article fer una proposta didàctica (ho farem posteriorment en una segona part d'aquest article) , sinó justificar l'aprofitament del hip hop a través de l'eliminació dels prejudicis que existeixen cap a una música que alguns consideren "poligonera" o marginal, podem fer un breu esment de les possibles aplicacions didàctiques d'aquest estil musical a l'aula.

- a) El hip hop com element de motivació. Si bé és cert que no es tracta d'un estil que agrada tots els alumnes és, sens dubte, molt més proper al seu món que altres manifestacions culturals. Per tant, una proposta didàctica sobre poesia vehiculada a través del hi hop, pot influir positivament pel que fa als aspectes actitudinals dels alumnes.
- b) El hip hop com a eina per assolir els conceptes bàsics del gènere i per entendre els clàssics. Malauradament, no hi ha massa material que ens permeti treballar en aquesta línia, tanmateix algunes experiències realitzades als Estats Units demostren la funcionalitat d'aquestes iniciatives. Com a exemple "Hip hop and poetry", un audiollibre comercialitzat als Estats Units, a través del qual els fans del Hip-Hop poden obtenir una comprensió més profunda dels ponts que uneixen els grans poetes del passat per als poetes contemporanis d'avui a través d'una comparació dels "clàssics", autors com Robert Frost, Shakespeare, Rudyard Kipling, Edgar Allan Poe o Langston

Hughes, amb els artistes de Hip-Hop relativament actuals , com *Tupac Shakur, Public Enemy, Mos Def, Eminem, KRS One, i Notorious BIG*. Inclou una anàlisi en profunditat de tots els recursos literaris poètics i activitats d'escriptura. També disposem d'algun web molt interessant que ens proposa activitats didàctiques relacionades amb el hip-hop i els sonets de Shakespeare. Aquest material ens pot servir de referència, tot reconeixent que el que es pot identificar amb la nostra llengua, encara està per fer.

c) El rap com a proposta d'expressió escrita i oral.

Una vegada assolits els principals conceptes relacionats amb la mètrica, el ritme i la rima, els alumnes poden practicar-los mitjançant la redacció d'un text poètic o, fins i tot, amb la seua improvisació. A més, pot ser aprofitat per treballar altres tipologies textuais (textos personals, contes, etc.) Tot plegat contribueix a la competència comunicativa i a la d'iniciativa i autonomia personal.

d) Es pot dir, sense cap mena de dubte, que el hip hop és actualment l'estil musical més crític i compromés i el que millor reflecteix les tensions socials. En aquest sentit, poseeix un gran potencial per tal de treballar l'educació en valors, i sobretot, per assolir la competència social i ciutadana.

e) Les possibles propostes didàctiques obren les portes a una col·laboració enriquidora entre els departaments de llengües i el departament de música, entre d'altres.

Com hem comprovat, les possibilitats són grans, però també hi ha molt de treball a fer per tal d'aprofitar la potencialitat del hip hop, sobretot pel que fa a confegir material didàctic en la nostra llengua. Tanmateix hi ha un seguit d'activitats que ja s'han posat en pràctica, especialment en l'àmbit de l'ensenyament del castellà , que seria interessant remarcar com a exemple de la lenta acceptació del hip hop en els àmbits acadèmics.

15/03/2011: La Comunitat de Madrid celebra el dia de la Poesia amb una activitat adreçada als més joves. El Museu Casa Natal de Cervantes convida a través dels seus centres escolars a uns 40 nois i noies, d'entre 12 i 16 anys, al taller de composició de la poesia més urbana que existeix avui en dia, el hip hop.

01/08/2011: La Universitat Internacional Menéndez Pelayo de Madrid organitza un taller de hip-hop amb el nom de *“Del verso clásico a la poesía urbana”*.

28/10/2010: Al Centro Cultural Tomás y Valiente de Fuenlabrada, l'espectacle *“Poesía y Hip Hop”* proposa un recorregut lúdic i didàctic per la història de la poesia espanyola de l'Edat Mitjana fins la Guerra Civil.

6. CONCLUSIONS

La crònica publicada en el blog d'un dels instituts que hi assisteixen a aquest darrer espectacle que proposa vuit-cents anys de poesia a través del hip hop, afirma que els alumnes es van quedar amb ganes de més. Volien més San Juan de la Cruz, i més Quevedo, més Espronceda i més Miguel Hernández. El secret, potser estava en una manera moderna de presentar els mateixos continguts, una manera que només podem tindre en compte a les nostres aules si no renunciem a la curiositat pel món dels nostres alumnes, per les noves manifestacions artístiques i pels nous llenguatges. Si obrim els ulls, les idees vindran. El fet que una de les iniciatives líriques de més èxit dels últims anys, *“Poesia en 140 caracteres”*, estiga dedicada als poemes escrits en twitter, demostra que ho hem de reconèixer: els camins de la poesia són inescrutables.

BIBLIOGRAFIA

SANTOS UNAMUNO, E. *“El resurgir de la rima: los poetas románicos del rap”*. Atti del XIX convegno AISPI [Associazione Ispanisti Italiani], Vol. 2, 2001, pp.235-242.

LINARES BAYO, J.C. *“Errades usuals en la mètrica catalana arran de textos de l'alumnat de batxillerat”*. Quaderns digitals, 2010.

PUJANTE CASCALES, B. *“La retórica del rap. Análisis de las figuras retóricas en las letras de Violadores del Verso”*. Tonos, dRevista electrónica de estudios filológicos. Universidad de Murcia. N° 17, 2009.

ABELLÁN I AL., *“Introducción a la Teoría de la Literatura”*. Angle Editorial, Barcelona, 1997.

BADIA, L. "Poesia trobadoresca". Edicions 62, Barcelona, 1982.

Llicenciat en Ciències de la Informació i professor de Llengua i literatura valenciana a l'IES Leopoldo Querol de Vinaròs. Ha exercit com a col·laborador en mitjans de comunicació escrits i audiovisuals i ha mantingut vincles amb el món de la música des de fa molts anys. Les seues línies d'investigació actuals tenen a veure amb l'aprofitament didàctic de la cultura popular valenciana i la literatura de l'exili, concretament, les publicacions realitzades pels supervivents catalans i valencians dels camps d'extermini nazis.